

WŁODZIMIERZ WYSOCZAŃSKI

JĘZYK WOBEC CZYNNIKÓW SPOŁECZNYCH.
NOWA LEKSYKA JĘZYKA POLSKIEGO
2. POŁOWY XX – POCZĄTKÓW XXI WIEKU
JAKO ZWIERCIADŁO ŻYCIA SPOŁECZNEGO

WPROWADZENIE

Wskazując na relacje między językiem a społeczeństwem, bez zagłębiania się w wielość i różnorodność zagadnień natury językowo-społecznej i społeczno-językowej, należy jednak podkreślić, że w tradycji badań lingwistycznych zauważalne jest wyraźnie odnoszenie języka do płaszczyzny życia społecznego. Przedmiotem oglądu językoznawczego są społeczne konteksty języka narodowego oraz jego odmian. W dociekaniach o nastawieniu socjolingwistycznym uwidacznia się problematyka języka w środowisku społecznym, m.in. ważna kwestia społecznych uwarunkowań użycia języka.

Zauważa się w pełni zasadnie, że „język obsługuje całe życie społeczne, więc ze wszystkich warstw i dziedzin tego życia spodziewać się można przekształcających język nacisków” (Bajerowa 3). Uwzględniając zatem – z jednej strony – „zjawiska społeczne jako tło dla interpretacji procesów językowych”, z drugiej zaś – „ukazanie takiego obrazu życia społecznego, jaki da się spostrzec poprzez język” (Grabias 69; 90), trzeba zaznaczyć, że jednym z istotnych zagadnień w wymiarze społecznych uwarunkowań języka jest „adaptacja języka do nowych potrzeb komunikatywnych, związanych z rozwojem warunków bytowych społeczeństwa” (Buttler 68). Uściślając wskazane zależności w odniesieniu do wzmiankowanej w tytule nowej leksyki, należy ukierunkować je na społecznie uwarunkowane słownictwo,

Dr hab. WŁODZIMIERZ WYSOCZAŃSKI, prof. UW r – Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Słowiańskiej, Zakład Języka Rosyjskiego; adres do korespondencji: ul. Poczтовая 9, 53-313 Wrocław; e-mail: wlodzimierz.wysoczanski@uwr.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3516-3240>.

albowiem „rozwija się nauka i technika, nowe obiekty wymagają nowych nazw, wymagają ich nowe stosunki społeczne, ekonomiczne, polityczne, i takie nazwy, wyrazy (neologizmy właściwe) tworzymy; zmieniamy też znaczenie już istniejących (neologizmy semantyczne) lub zapożyczamy z języków obcych” (Zarębina 25). Odnosząc tę konstatację do zawartego w tytule okresu 2. poł. XX – pocz. XXI wieku, należy zauważyć, że „znaczłą część (...) słownictwa stanowi warstwa nowa, która wzbogaciła nasz język po drugiej wojnie światowej (*bagietka, chłoporobotnik, komputer, menedżer, nylon, paliwożerny, pegeer, penicylina, petrodolarowy* (...))” (Smółkowa, *Nowe słownictwo* 397) oraz że w różnorodności tematycznej tej nowej leksyki wskazywana jest nieodłącznie sfera społeczna¹. W świetle również zasygnalizowanego w tytule ujęcia tego zasobu jednostek jako swoistego zwierciadła życia społecznego epoki z wydzielanymi w niej charakterystycznymi okresami udobitnia, że „[p]rzyjrzenie się tej najświeższej warstwie leksykalnej pozwala lepiej określić więź łączącą język z życiem społecznym i kulturą” (Smółkowa, *Nowe słownictwo* 397), a – w rezultacie – zobrazować w uwzględnianym zakresie problemowym, materiałowym i czasowym, „jak współczesna polszczyzna odzwierciedla tak liczne i fundamentalne zmiany rzeczywistości pozajęzykowej” (Ożóg 13). Rozpatrzenie tu nowej leksyki języka polskiego 2. poł. XX – pocz. XXI wieku (tj. nowych słów i związków wyrazowych²) ze względu na zdeterminowanie oddziaływania czynników społecznych znajduje zatem swoje uzasadnienie³. Dociekania te umożliwią dostrzeżenie podstawy społecznego zapotrzebowania nominacyjnego oraz prawidłowości społecznej funkcji nazw. Analiza konkretnego materiału wydobywa i naświetla tło społeczne z pozycji uczestnika w rozmaitych (wybranych tylko z konieczności) dziedzinach życia społecznego wskazanego

¹ Por. np. „Nowe znaczenia odbijają bowiem przemiany głównie społeczno-gospodarcze i inne” (Smółkowa, *Badania rzeczowników* 33), a także: „W odniesieniu do polskiego słownictwa 30-lęcia PRL wskazuje się na tematykę stanowiącą obiekt neosemantycznej nominacji w dziedzinie organizacji gospodarki, w budownictwie, w produkcji przemysłowej, w rolnictwie, w sferze handlu, w komunikacji i łączności, w polityce, w problematyce społecznej, w dziedzinie życia kulturalnego” (Wesołowska 35-36).

² Spośród nich wiele to okazjonalizmy, efemerydy leksykalne, tj. „jednostki języka relatywnie rozprzestrzenione w pewnym, stosunkowo krótkim, okresie, wcześniej zaś i później – dużo rzadsze (lub w ogóle nieobecne)” – inaczej „neologizmy, które szybko stały się archaizmami” (Graliński i Wierzchoń 103).

³ Słusznie zauważa się, że „[w] kontekście opisu dynamiki słownictwa XX w. (2. poł.) następuje bardzo częste odwołanie do faktów społeczno-politycznych, tj. wykazywanie korelacji pomiędzy przemianami politycznymi a modelem systemu słowotwórczego” (Wierzchoń, *Depozytorium* 99).

okresu, przede wszystkim kontekstów uwarunkowań społeczno-kulturowych, społeczno-politycznych, społeczno-ekonomicznych, społeczno-gospodarczych i socjalnych.

JĘZYKOWE ŚWIADECTWA SPOŁECZNEGO WYMIARU ŻYCIA

Rozpatrywana leksyka ukazuje wyraźnie powiązania sfery społecznej z wieloma innymi obszarami i aspektami, por. np. *zawodowo-społeczny*₇₀⁴, *partyjno-społeczny*₈₀, *społeczno-techniczny*₈₀, *społeczno-technologiczny*₈₀, *publiczno-społeczny*_{2000*}, *użytkowo-społeczny*_{2000*}.

Analizowany materiał ukazuje rozwarstwienie społeczne, nastawienia oraz aktywność społeczną ludzi. Uwzględniane są warstwy społeczne – „relikty minionych czasów” oraz współczesne ich odmiany, w szczególności z negatywnym odniesieniem do właściwego tym stanom sposobu życia, zachowania, poglądu na świat, por. *mieszczaneria*₇₀, *małomieszczkańskość*₈₀, *neodrobnomieszczkaństwo*₇₀. Odnotowywane są niektóre środowiska społeczne z rozpatrywanego okresu 2. poł. minionego wieku i początku obecnego stulecia, charakteryzowane głównie pod kątem pozycji społecznej oraz stylu życia⁵: przedstawiciele tzw. bananowej młodzieży, tj. dzieci bogatych, ustosunkowanych rodziców żyjących w beztrosce i luksusie, por. *bananowa młodzież*₇₀, *bananowiec*₈₀, środ. (środowiskowe) *bananiarz*₉₀, środ. *bananówka*₉₀; dzieci pracujących rodziców pozostawione przez większą część dnia bez opieki, por. *dziecko z kluczem na szyi*₉₀; młodzi ludzie wywodzący się z rodzin mieszkających w blokach, z reguły niewidzący przed sobą perspektyw na przyszłość, por. środ. *blockers*₉₀, środ. *blockersica*₉₀, środ. *bloker-*

⁴ Stosowane są następujące oznaczenia przedziałów czasowych nowej leksyki: ₇₀ (lata 50. i 60. XX wieku), ₇₀ (1970-1979), ₈₀ (1980-1989), ₉₀ (1990-1999), _{2000*} (XXI wiek). Celem wyróżnienia tych przedziałów jest zorientowanie na okres zachodzenia określonych zjawisk, nie zaś ustalanie chronologizacji (lingwochronologizacji). Przenoszone ze źródeł datowanie przytaczanych poświadczeń leksyki zostało w możliwym zakresie zweryfikowane. Źródła materiału: *Słownik języka polskiego*; *Wielki słownik języka polskiego*; *Narodowy Korpus Języka Polskiego*; *Nowe słownictwo polskie: 1972-1981; 1985-1992; 1993-2000; 2001-2005; Depozytorium*; Smółkowa, *Badania rzeczowników*; Smółkowa i Tekiel. Włączono także jednostki znane autorowi. W celu uwyraźnienia niektórych szczególnie przejawiających się zjawisk w uwzględnianym okresie podaje się niekiedy jednostki rejestrowane (zwłaszcza w odniesieniu do obcych realiów) już wcześniej.

⁵ Nadmieniane są też wzorce życia: przejmowanie cech lub zwyczajów angielskich; używanie stale języka angielskiego, por. *zangliczyć się*₈₀; przyswajanie sobie cech zachodnioeuropejskich lub amerykańskich; nadanie takich cech komuś lub czemuś, por. *westernizacja*₉₀.

*sowski*⁹⁰; prowadzenie trybu życia kloszarda, bycie włóczęgą, osobą bez domu i pracy, por. *kloszarding*⁹⁰; bycie kloszardem, prowadzenie trybu życia włóczęgi, kogoś niemającego domu i pracy, por. *kloszardowanie*⁹⁰.

Wychwycone zostały niektóre zjawiska demograficzne: pojawianie się opuszczonych, wyludnionych wiosek, por. *wioska widmo*⁹⁰; prowadzenie działań powodujących wyludnianie jakiegoś terenu, por. *upustynnianie*⁹⁰, *upustynnienie*⁹⁰.

Dobrze odzwierciedlane są postawy społeczne oraz ludzie przejawiający określone nastawienia i stanowiska: nieutożsamianie się z żadną klasą społeczną, por. *aklasowość*⁸⁰; wykazywanie charakteru aspołecznego, por. *nie-społeczność*_ę⁷⁰; aspołeczne stanowisko polegające na nieprzejawianiu zainteresowania wszystkim, co nie jest osobistą własnością, por. *niemoizm*⁷⁰; osoby niezaangażowane, uciekające od czynnego życia społecznego, por. *uniko-wiec*⁷⁰; jednostki lub grupy o zachowawczych, konserwatywnych poglądach, przeciwstawiające się wszelkim reformom; także należący do takich grup, por. *beton*⁸⁰, *betoniarz*⁸⁰, *betonowy*⁹⁰; osoby zafascynowane środowiskiem robotniczym, por. *robotnikoman*⁹⁰; ludzie, którzy chętniej biorą, niż dają, por. *bracz*⁸⁰. Wśród omawianych nazw określających postawy i stanowiska społeczne bądź społeczno-polityczne wyróżniają się jednostki ze znaczeniem pozytywnego, przychylnego stosunku do czegoś oraz bycia przeciw komuś, czemuś⁶, por. np. *prospołeczność*⁷⁰, *prospołecznie*⁸⁰; *anty-ludowy*_ę⁷⁰; *antyfeudalizm*_ę⁷⁰; *antychłopskość*⁹⁰; *aideologiczny*⁷⁰; *antyglobalistyczny*^{2000*}. Szczególną klasę tworzą określenia od nazwisk „postępowych w czymś osób”⁷ w odniesieniu do: współzawodnictwa pracy, por. *stachanowski*_ę⁷⁰⁸; *stachanowszczyk*⁹⁰; do kierunku w badaniach biologicznych, por. *miczurinizm*_ę⁷⁰, *miczurinowiec*_ę⁷⁰. W oddziaływaniach społecznych zauważalne są różne tendencje: aspołeczności – czegoś, także czynienia kogoś aspołecznym, por. *od-społecznić*_ę⁷⁰; uspołecznienia – przygotowywanie kogoś do uczestniczenia w życiu społecznym, także uczynienia czegoś przydatnym społeczeństwu, por. *uspołecznieniowy*⁸⁰; przespołecznienia, por. *przespołecznienie*_ę⁷⁰⁹.

Z różnych form działalności społecznej wskazać można: społecznikostwo, por. *społecznikarski*_ę⁷⁰, *społecznikować*_ę⁷⁰; działalność na rzecz przeciw-

⁶ Dotyczy to też zachowań zwyczajowych: osób nieuznających napiwków, niedających obsłużyć napiwków, por. *antynapiwkowy*^{2000*}.

⁷ Są to „nazwy pewnych koncepcji oraz nazwy ludzi postępujących «tak jak ktoś», np. *kolesowiec*, *stachanowiec* (por. Kolesow, Stachanow)” (Kropiwnicka i Petrusówna 37).

⁸ *Stachanowiec* – osoba pracująca szybko i bez dbałości o jakość wykonanej pracy.

⁹ Por. w tym kontekście przeciwstawność odnoszącą się do obszaru (przestrzeni) społecznego, np. *dospołeczny*⁹⁰, *odspołeczny*⁹⁰.

działania alkoholizmowi, por. *przeciwnałogowy*₇₀; *piknik antyalkoholowy*_{2000*}; działacze zwalczających alkoholizm, por. *antyalkoholista*₇₀, *antyalkoholowiec*₇₀, działalność nakierowana na przeciwdziałanie nikotynizmowi, por. *antypapierosowy*₉₀, *kampania antypapierosowa*₉₀, *akcja antypapierosowa*_{2000*}; pomocnictwo: wykonywanie czegoś w tzw. czynie społecznym, tj. bez wynagrodzenia, por. *czynowy*₈₀; osoby, które ułatwiają coś komuś, pomagające każdemu człowiekowi, por. *ułatwicz*₉₀; osoby pomagające komuś, niekiedy niewielkim kosztem, por. okazj. (okazjonalne) *pomagacz*₉₀; osoby pomagające wsiadać podróżnym do zatłoczonych wagonów, por. *upychacz*₉₀ (z wydźwiękiem żartobliwym).

W nowej leksyce języka polskiego 2. poł. XX – pocz. XXI wieku odzwierciedlają się realia i okoliczności życia obywatelsko-społecznego. Rozpatrywane jednostki ujawniają charakter własności: rodzaj własności ziemskiej (rolnej) i stosunki gospodarowania – nieakceptowane dawniejsze oraz propagowane w omawianym okresie, por. *pokulacki*₇₀, *antykulacki*₇₀; *fabrykancko-obszarniczy*₇₀, *antyoobszarniczy*₇₀; *kolchożny*₇₀, *kolchoźnictwo*₇₀; własnościowa spółdzielnia mieszkaniowa, por. *własnościówka*₇₀. Wskazania obejmują specyfikę obiegu dóbr, towarów i usług, podejścia do nabywcy, por. *czarnorynkowy*₇₀; *komercyjnie*₇₀.

Nowa leksyka jest czułym rejestratorem działania na granicy prawa, działalności nielegalnej. Wskazywana jest działalność w ramach wymogu prawnego: legalna działalność gospodarcza, por. *pierwszy obieg gospodarczy*₈₀; działanie oficjalne, zgodne z obowiązującym prawem, por. *pracować na legalu*_{2000*}, *robić coś na legalu*_{2000*}, a także w formach działania nieprawnego: nielegalna działalność gospodarcza, nierejestrowane przez urzędy podatkowe źródła dochodów, por. *drugi obieg*₈₀; nielegalne publikacje wydawane nieoficjalnie, poza cenzurą, niezależna działalność wydawnicza związana z antykomunistyczną opozycją, por. *drugi obieg*₈₀. Dotyczy to zwłaszcza: pracowania, zatrudniania bez wymaganej rejestracji, żeby nie płacić podatków i obowiązkowych składek na ubezpieczenie, por. *pracować na czarno*₈₀; nieewidencjonowanej działalności gospodarczej, od której nie są płacone podatki, część gospodarki działającej poza kontrolą władz podatkowych, por. *szara strefa*₉₀; przedsiębiorstw powstałych po 1990 r. z kapitału zgromadzonego niezgodnie z prawem, por. *białoskarpetkowy biznes*₉₀; nielegalnego handlu walutą w okresie gospodarki socjalistycznej w Polsce, por. *cinkciarstwo*₇₀; *środ. cynkowa*₉₀; ludzi nielegalnie, pokątnie handlujących obcą walutą: *cinkciarz*₇₀; *waluciara*₉₀; *środ. ćma*₉₀, *ćma cinkciarska*₉₀, *ćma dolarowa*₉₀;

państwowego lub społecznego osobom prywatnym, por. *prywatyzacja*₇₀, *prywatyzowanie*₉₀, *prywatyzator*₉₀; oddanie właścicielom lub ich spadkobiercom majątku, który przeszedł na własność państwa, por. *reprivatyzacja*₇₀. Utrwalone zostały różnego rodzaju przedsięwzięcia: wprowadzanie określonych zabiegów w różnych dziedzinach, stosowanie ich, uzależnienie od nich, por. *spolitechnizowanie*₇₀, *produktywizować*₇₀, *stechnizować*₇₀, *stechniczować*₇₀, *stechniczowanie*₇₀, *utechnicznienie*₇₀, *automatyzacja*₇₀, *zrobotyzowanie*₈₀, *zelektronizowanie*₈₀, *akademizacja*₇₀, *marynizacja*₇₀; wyposażanie w coś, zaopatrywanie w coś: wyposażenie w łazienkę, por. *ulażenie*₇₀; założenie instalacji gazowej, zaopatrzenie jakiegoś terenu, obiektu w gaz, por. *ugazowanie*₇₀; założenie instalacji ciepłej, por. *uciepłnienie*₇₀; wprowadzenie większej liczby rowerów do powszechnego użytku, por. *roweryzacja*₇₀.

Rozbudowane i wielostronne pole formułują sprawy obywatelskie. Odnosi się to przede wszystkim do: powinności obywatela wobec społeczeństwa, por. *obywatelsko-społeczny*₈₀; żądań, uprawnień obywateli do czegoś, por. *obywatelsko-roszczeniowy*₈₀; decyzji w sprawach społecznych, por. *społecznodecyzyjny*₈₀; zestawu gwarantowanych praw pracowniczych, por. *pakiet socjalny*₂₀₀₀₊; otrzymujących dodatek, tych, którym przysługuje dodatek, por. okazj. *dodatkowicz*₉₀; uprawnień do czegoś otrzymanych bez ograniczenia czasowego, do końca życia, por. *środ. dożywotka*₇₀; urlopów: urlopu branego przez kobietę na wychowanie dziecka zaraz po urlopie macierzyńskim, por. *pomacierzyński*₇₀; świadczeń z tytułu urodzenia dziecka: jednorazowego świadczenia pieniężnego wypłacanego przez państwo matce, por. *becikowe*₂₀₀₀₊; świadczenia pieniężnego od państwa (od 2016 r.) po pięćset złotych na drugie i każde kolejne, później na każde dziecko w rodzinie, por. *500 plus*, *500+2000+; świadczeń zdrowotnych: hospitalizacji, por. *hospitalizacyjny*₇₀, podstawowej opieki zdrowotnej, por. *podstawówka*₈₀; obsługi pacjenta: adaptowanych pomieszczeń, w których przyjmują interniści i stomatolodzy, por. *lekarzówka*₈₀; wymaganie w przychodniach zdrowia okazywania przez pacjenta książeczki Rejestru Usług Medycznych, por. okazj. *RUM-omania*₉₀; doraźnych akcji: odbywających się w niedzielę badań lekarskich ludności wiejskiej mającej utrudniony dostęp do placówek służby zdrowia, por. *biała niedziela*₇₀. Wyraźnie zaznacza się sfera socjalna związana z zaspokajaniem potrzeb bytowych członków społeczeństwa, która obejmuje: nadmierne ukierunkowanie na potrzeby socjalne, por. *przesocjalizowany*₂₀₀₀₊; opiekuńczość państwa, por. okazj. *socmiłosierdzie*₈₀ (o wydźwięku ironicznym); pomoc socjalną: fundusz przeznaczony na pomoc socjalną, zasiłek pieniężny, np. dla*

bezrobotnych, por. *socjal*₉₀; pobieranie zasiłku socjalnego, por. *być na socjalu*₉₀; pobierających zasiłek, będących na zasiłku, por. *zasiłkobiorca*₉₀, *zasiłkowicz*₉₀; świadczenie z pomocy społecznej przyznawane na zaspokojenie niezbędnych potrzeb bytowych, np. zakup żywności, leków, odzieży, opału, por. *zasiłek celowy*₂₀₀₀₊; zasiłek dla bezrobotnych, por. *kuroniówka*₉₀ (osoba pobierająca kuroniówkę to *kuroniowiec*₂₀₀₀₊); zasiłek dla najmniej zarabiających, por. *kuroniówka*, *kurońka*₉₀; bony żywnościowe dla najbiedniejszych wydawane na początku grudnia, por. okazj. *bonopieniądz*₈₀, *bonopieniądze*₈₀; darmową zupę rozdawaną biednym, por. *kuroniówka*₉₀; opiekę dla bezdomnych: mieszkaniec domu opieki dla bezdomnych, tzw. bunkra, por. *środ. bunkrowiec*₉₀.

Odnotowane są formy i stopnie kształcenia: ktoś zajmujący się sprawami samokształcenia, kto kieruje pracą samouków, por. *środ. samokształceniowiec*₇₀; nieuczestniczący w pełnym szkoleniu, por. *półsluchacz*₇₀; szkoła zawodowa, por. *zawodówka*₇₀; słuchacz kursu zaocznego, por. *zaocznik*₇₀; poziom wykształcenia, por. *półanalfabetyzm*₇₀, *półanalfabeta*₇₀, *półanalfabetka*₇₀; *półwyższe*₇₀. Zauważalne jest odniesienie do zasad i metod wychowawczych, por. *samowychowawczy*₇₀, *praca samowychowawcza*₇₀, *makarowski*₇₀.

Nowa leksyka języka polskiego 2. poł. XX – pocz. XXI wieku wieloaspektowo ukazuje współlicie ludzi w społeczności. Jednym z istotnych przejawów życia społecznego są relacje międzyludzkie. Zarejestrowane zostały: stosunki sąsiedzkie, por. *dobrosąsiedzko*₈₀; odniesienie do ludności mieszkającej w określonych miejscach – przez nazwy, zwykle pogardliwe, zwyczajnych, nędznych lub luksusowych dzielnic miasta, a w szczególności: biedoty, por. *slumsowisko*₉₀; ludności napływowej, która we wczesnych latach 70. XX wieku osiedliła się w nowo zbudowanych blokowiskach na niektórych warszawskich osiedlach, tj. zasiedliła dużą pulę mieszkań służbowych przeznaczonych dla ludzi przybyłych spoza stolicy, por. *Chamowo*₂₀₀₀₊; przedstawiciele władzy komunistycznej, por. *środ. komuchowo*₂₀₀₀₊, *kacykowo*₂₀₀₀₊.

Wskazywane jest odniesienie do osób naruszających obowiązujące normy współżycia społecznego, por. *chuliganizm*₇₀, *chuliganka*₇₀; do osób o zachowaniach nieakceptowanych społecznie¹²: traktowanych zwykle jako nieroby, pijaczyny, por. *menelstwo*₈₀, *menelik*₈₀, *menelka*₉₀; żebractwa: żebrania, por. *środ. betlować*₉₀; żebrak, por. *środ. betlarz*₉₀. Są odwołania do życia z cudzej pracy, pasożytnictwa, por. *darmozjadztwo*₇₀; do radzenia sobie w każdej sytuacji, często czymś kosztem; robienia interesów, często nieuczciwie, por. *cwaniakować*₈₀.

¹² Także postaw i zachowań nieetycznych, por. *antymoralny*₇₀.

W stosunkach międzyludzkich nie uchodzi uwagi czyjś stan posiadania. W rozpatrywanym materiale są poświadczenia: posiadania dużych sum pieniędzy, niewielkich zasobów walutowych lub nieposiadania zasobów pieniężnych, por. *dziany*₈₀, *środ. żart. (żartobliwe) bogal*_{2000*}, *środ. żart. drobnicowiec*₉₀, *bezforsiastry*₉₀; posiadania zasobów pieniężnych w dolarach, por. *dolarowiec*₈₀, *dolarowicz*₈₀, okazj. *zdolaryzowany*₈₀; rozpoznawanego po sposobie ubierania się niewielkiego stopnia zamożności przedsiębiorcy prowadzącego interesy na niewielką skalę, por. *bieda-biznesmen*₉₀ (ironicznie); biedoty wiejskiej, por. *biedacki*₇₀, *biedniaczka*₇₀; zjawiska narastającego, pogłębiającego się bezrobocia wśród kobiet, powiększania się niedostatku, ubóstwa w rodzinach, w których zarobki kobiet są podstawą budżetu domowego, por. *feminizacja biedy*₉₀; bezdomności, osób bezdomnych, por. *środ. gigant*₉₀; *środ. gigantka*₉₀¹³. Utrwalone są: sposoby zdobywania środków na utrzymanie: z pozyskiwania węgla, głównie poszukiwanego w nieczynnych biedaszybach, zbieranego z hałd, por. *biedaszybikarski*₇₀, *środ. węglarz*₉₀; ludzie utrzymujący się ze zbieractwa czegoś: zbierania makulatury, por. *makulaturowiec*₈₀, złomu, por. *złomiarz*₉₀; pozyskujący coś do „spieniężenia” lub do jedzenia: żyjący z wysypiska, wynajdując na nim wszystko, co nadaje się do sprzedania, por. *środ. wynalazca*₉₀; wyszukujący w śmietnikach rzeczy nadające się jeszcze do użytku lub resztki jedzenia, por. *środ. nur*₉₀, *nurek*₉₀, *kret*₉₀; zjadający pozostawione resztki potraw, por. *dojadacz*₈₀.

W świetle nowej leksyki uwidaczniane jest poplecznictwo, układy: mający poparcie kogoś wpływowego (mający plecy), por. *pleczasty*₈₀; dysponowanie powiązaniem z wpływowymi osobami, por. *mieć układy*₈₀; stosunki, zależności, powiązania w jakiejś grupie społecznej, por. *układy i układziki*₉₀; zjawisko popierania się osób powiązanych z sobą przynależnością do określonej grupy, np. partyjnej, biznesowej, w celu osiągnięcia korzyści, głównie materialnych, umożliwiania otrzymywania stanowisk i innych przywilejów, por. *kolesiostwo*₉₀, *kolesiokracja*_{2000*}; niezgodny z etyką, często także z obowiązującym prawem sposób załatwiania spraw, por. *załatwiactwo*_{2000*}.

ZAKOŃCZENIE

Zawarte tu rozważania unaoczniają, że „język polski w ostatnich latach wzbogaca się szczególnie w zakresie leksykalnym” (Sobczak 40), potwierdzają zarazem ogólne prawidłowości: „zmiany w rzeczywistości pozajęzy-

¹³ Por. w tym kontekście *być na gigancie* ‘uciec z domu, z więzienia itp.’.

kowej lub inna interpretacja jej fragmentów, odzwierciedlona w strukturze formalno-pojęciowej znaków językowych nazywających te fragmenty, zawsze powodują zmiany w słownictwie” (Smółkowa *Neologizmy* 20)¹⁴.

Rozpatrzenie nowej leksyki języka polskiego 2. poł. XX – pocz. XXI wieku wyraźnie ukazuje społeczne uwarunkowania języka, ściślej – społeczne uwarunkowania nowej leksyki. Wpływy czynników społecznych na przedstawiony zasób nowych słów i związków wyrazowych są zauważalne najpełniej w obrębie jednostek odnoszących się do struktury społecznej, postaw społecznych oraz zaangażowania społecznego, rozpoznawalne są w płaszczyźnie funkcjonowania członków społeczeństwa w ramach porządku państwowo-społecznego, w sferze stosunków i zjawisk społecznych. Analizowana nowa leksyka uwarunkowana społecznie, odzwierciedlając istniejącą siatkę wieloaspektowych odniesień między społeczeństwem i językiem, oddaje jednocześnie – w pewnym zakresie – socjolektalną dyferencjację słownictwa: poświadczą to odnotowywane w przytoczonych egzemplifikacjach słownictwo środowiskowe określonych socjolektalnych odmian języka. Wszystko to pozwala uznać rozpatrywaną nową leksykę za zwierciadło życia społecznego wskazanego czasu.

BIBLIOGRAFIA

SŁOWNIKI I ZBIORY SŁOWNICTWA

Depozytorium leksykalne języka polskiego. Nowe fotomateriały z lat 1901–2012, t. IV, oprac. Andrzej Wawrzyńczyk, t. V, oprac. Andrzej Zombirt, t. VI, oprac. Marek Iwanowski, t. 7, oprac. Henryk Wróblewski, t. 8, oprac. Jan Wawrzyńczyk, t. 9, oprac. Eliza Małek, t. 10, oprac. Jan Wawrzyńczyk, BEL Studio, 2010-2012.

Narodowy Korpus Języka Polskiego, wyszukiwarka PELCRA, nkjp.pl/. Dostęp 22.03.2021.

Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1972-1981, red. Danuta Tekiel, cz. 1-2. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988-1989.

Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1985-1992, red. Teresa Smółkowa, cz. 1-2, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1998-1999.

Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1993-2000, red. Teresa Smółkowa, cz. 1-4, Suplement do części 1-3, Wydawnictwo LEXIS, 2004-2006.

¹⁴ W odniesieniu do wyrazów nowych w polszczyźnie trzeba też wspomnieć o wyrazach ujętych w cudzysłowach, tj. neologizmach „w poczekalni leksykograficznej”, por. np. *nowolumpowski* („jednostki z reguły nie uczestniczące w tzw. znormalizowanym życiu społecznym, natomiast w taki czy inny sposób zwekslowane na boczne tory, gdzieś w pobliże krainy «nowolumpowskiej»”), *usocjalnienie* (Wierzchoń, *Z cudzysłowów* 61, 88).

Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 2001-2005, red. Teresa Smółkowa, cz. 1-6, Wydawnictwo LEXIS, 2010-2015.

Słownik języka polskiego, red. Witold Doroszewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, sjpd.pwn.pl. Dostęp 26.03.2021.

Wielki słownik języka polskiego, red. Piotr Źmigrodzki, wsjp.pl. Dostęp 24.03.2021.

LITERATURA

Bajerowa, Irena. *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980.

Buttler, Danuta. „Zmiany w polszczyźnie 25-lecia”. *Przegląd Humanistyczny*, nr 6, 1969, ss. 65-80.

Grabias, Stanisław. *Język w zachowaniach społecznych*, wyd. 2. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1997.

Graliński, Filip, i Piotr Wierzchoń. „Jak powstaje słownik efemeryd leksykalnych polszczyzny XIX i XX wieku?”. *Wokół 300 tysięcy polskich słów. Wstęp do hasłownikologii*, red. Jan Wawrzyńczyk i Piotr Wierzchoń, Bel Studio, 2017, ss. 103-118.

Kropiwnicka, Zofia, i Jadwiga Petrusówna. „Słownictwo polityczne i społeczno-gospodarcze lat 1951-1953”. *Językoznawca*, nr 20, 1969, ss. 34-40.

Ożóg, Kazimierz. *Polshczyzna przelomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Biblioteka Frazy, 2001.

Smółkowa, Teresa. *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*. Polska Akademia Nauk – Instytut Języka Polskiego. Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusk, 2001.

Smółkowa, Teresa. „Nowe słownictwo polskie”. *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001, ss. 397-404.

Smółkowa, Teresa. *Nowe słownictwo polskie. Badania rzeczowników*. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1976.

Smółkowa, Teresa, i Danuta Tekiel. *Nowe słownictwo polskie. Przymiotniki i przysłowki*. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1977.

Sobczak, Barbara. „Słownictwo wprowadzone do polszczyzny w drugiej połowie XX wieku”. *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*, red. Jan Mazur, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000, ss. 39-49.

Wesołowska, Danuta Natalia. „Zmiany semantyczne w polskim słownictwie 30-lecia”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, z. 34, 1976, ss. 35-40.

Wierzchoń, Piotr. *Depozytorium leksykalne języka polskiego. Nowe fotomateriały z lat 1901-2010*, t. 1. Bel Studio, 2010.

Wierzchoń, Piotr. *Z cudzysłówów do poczekalni leksykograficznej*. Wydawnictwo Takt, 2005.

Zarębina, Maria. „Przyczyny zmian w systemie leksykalnym. Wzajemny stosunek wyrazów wychodzących z użycia i nowo powstałych”. *Studia Linguistica Polono-Slovaca*, t. 3, 1990, ss. 23-29.

JĘZYK WOBEC CZYNNIKÓW SPOŁECZNYCH.
NOWA LEKSYKA JĘZYKA POLSKIEGO
2. POŁOWY XX – POCZĄTKÓW XXI WIEKU
JAKO ZWIERCIADŁO ŻYCIA SPOŁECZNEGO

S t r e s z c z e n i e

Obierając za punkt wyjścia odniesienie języka do płaszczyzny życia społecznego, rozpatruje się wpływ czynników społecznych w nowej leksyce języka polskiego 2. poł. XX – pocz. XXI wieku. Przeprowadzone dociekania społecznie uwarunkowanej leksyki (nowych słów i związków wyrazowych) pozwalają zarówno dostrzec podstawy społecznego zapotrzebowania nominacyjnego oraz prawidłowości społecznej funkcji nazw, jak i naświetlić wybrane dziedziny społeczne. Analiza ukazuje zwłaszcza rozwarstwienie społeczne, postawy oraz aktywność społeczną ludzi, odzwierciedla realia i okoliczności życia obywatelsko-społecznego, wieloaspektowość współbycia ludzi w społeczności.

Słowa kluczowe: nowa leksyka; neologizmy; słownictwo; frazeologia; język polski; czynniki społeczne; uwarunkowania społeczne.

LANGUAGE AND SOCIAL FACTORS:
THE NEW LEXIS OF THE POLISH LANGUAGE
FROM THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY
TO THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY
AS A MIRROR OF SOCIAL LIFE

S u m m a r y

Taking the reference of language to social life as a starting point, the influence of social factors within the new lexis of the Polish language from the second half of the 20th to the beginning of the 21st century is examined. The study of socially conditioned lexis (new words and word compounds) allows us both to perceive the basis of social nominative demand and the regularities of the social function of names, as well as to throw light on selected social fields. The analysis shows, in particular, the social stratification, attitudes and social activity of people, reflects the realities and circumstances of civic-social life, and illustrates, in a multifaceted way, the coexistence of people within the community.

Keywords: new lexis; neologisms; vocabulary; phraseology; Polish language; social factors; social conditions.